

• פרק ג •

גדרי איסור התגלחת, ומצות גידול פרע בנזיר

נאמר בתורה בפרשת הנזיר (במדבר ו,ה): "כָּל יְמֵי נְדָר נְזִירוֹ תַעֲרֵר לֹא יַעֲבֹר עַל רֵאשׁוֹ עַד מְלֵאת הַיָּמִם אֲשֶׁר יִזְיֵר לָהּ קִדְשׁ יְהִיֶה גְדֹל פְּרַע שְׂעַר רֵאשׁוֹ". פסוק זה כולל גם לאו האוסר גילוח בתער וגם מצוות עשה המטילה על הנזיר חובה לגדל את שערו.

וכך פותח הרמב"ם את הלכות נזירות (א,א):

"הנזירות הוא נדר מכלל נדרי איסור, שנאמר כי ידור נדר נזיר וגו', ומצות עשה שיגדל שער ראשו שנאמר גדל פרע שער ראשו, ואם גילח בימי נזרו עובר בלא תעשה, שנאמר תער לא יעבור על ראשו..."

בפרק זה נברר את גדרי הלאו והעשה הללו, ונדון במפורט מה בדיוק אסור לנזיר ומה מותר לו לעשות בשיער ראשו, על פי דברי הראשונים והאחרונים. דינים אלו יתבארו ביחס לכל סוגי הנזירים, כאמור לעיל בשער א', פרק א'.

א. חיתוך מקצת השערה – מחלוקת תוס' ורא"ש בביאור דעת רבי יאשיה

נאמר במשנה בנזיר (לט,א): "נזיר שגילח בין בזוג בין בתער, או שסיפסף כל שהוא – חייב". בתורה לא נאמר איסור לגלח בזוג (מספריים) או לשפסף (לספסף) את שערות הראש, כשפעולה זו גורמת לעקירתם, והגמרא (שם ע"ב) מבררת מנין שאסור לגלח שיער בזוג (מספריים) או לשפסף את השערות ולחככם אלו באלו. וזה לשון הגמרא:

"נזיר שגילח בין בזוג בין בתער, או שסיפסף כל שהוא – חייב. תנו רבנן: תער – אין לי אלא תער, תלש, מירט, סיפסף כל שהוא מנין? תלמוד לומר: קדוש יהיה, גדל פרע שער ראשו, דברי רבי יאשיה; רבי יונתן אומר: תער – אין לי אלא תער, מירט, תלש, סיפסף כל שהוא – פטור. והכתיב קדוש יהיה! למימרא דאם גילח ליה בתער קאים עליה בעשה ולא תעשה".

נמצא אפוא שיש מחלוקת בדבר: רבי יאשיה אוסר לתלוש, למרט או לספסף את השיער למרות שהנזיר אינו משתמש בתער, והאיסור לדעתו נובע מביטול

מצוות עשה של 'גדל פרע שער ראשו'. רבי יונתן לעומתו מתיר פעולות אלו, כי הן לא נעשו בתער.¹⁴⁹

בביאור דעת רבי יאשיה כותבים תוס' (שם ד"ה ת"ר אין לי), שרבי יאשיה אוסר תספורת במספריים או תלישת שיערה גם כשאינו עוקר אותה משורשה אלא כשחותך מקצתה. תוס' מדגישים שרבי יאשיה אוסר לא רק מעין תער אלא גם מה שהוא לא כעין תער, דהיינו חיתוך שיערה שלא בצמוד לראש, וזה לשונם:

"ומיהו שלא כעין תער ובין שלא עקרו לגמרי כי אם מקצתו, מנין דאסור? תלמוד לומר קדוש יהיה גדל פרע, שמצוה לגדל שער, ועובר בעשה אי מגלח ממנו כלל [קצת], גם כי אינו קוצצו לגמרי מעיקרו. אבל בקוצץ מעיקרו לגמרי כעין תער איכא לאו בכל המעבירין, כדתני ברייתא דלא פליגי אהדדי, אבל ניחא ליה להאי תנא למימר קדוש יהיה גדל פרע, דמיניה שמעינן איסור אינו קוצץ לגמרי מעיקרו".

סיכום דבריהם הוא: א. הנזיר עובר על הלאו של 'תער יעבור על ראשו' רק אם הוא מקצץ שיערה מעיקרה, אבל אם השאיר ממנה קצת – הוא אינו עובר על לאו זה.

ב. נזיר שקיצץ מקצת משערותיו, דהיינו שקיצץ שיערה שלא בשורשה – ביטל מצוות עשה של 'גדל פרע שער ראשו'.

אולם הרא"ש (בפירושו לנזיר לט, ב) חולק על תוס', והוא מסביר את מחלוקת רבי יאשיה ורבי יונתן בדרך שונה:

"למימרא דכי גילח ליה בתער קאים עליה בעשה ולא תעשה. אבל בשאר נטילת שער אפילו עשה אין בו. ומתני' דמחייבה מלקות לכל המעבירים דלא [כחד] מהני תנאי, דלרבי יאשיה עשה הוא דאיכא בשאר מעבירים ולרבי יונתן אפילו עשה ליכא. אי נמי כבעין תער מודו דלקי בכל המעבירין והכא פליגי כששייר מן השער קצת ואין בהם כדי לכוף ראשו לעיקרו".

149. אמנם בהלכות שבת גם כשנאמר במפורש שפטור, הכוונה היא שפטור אבל אסור, אבל פה אין הדבר כן, ו"פטור" היינו פטור ומותר, ולכן רבי יונתן הפוטר, מתיר את הדבר לגמרי, ואין אף אחד מהראשונים או מהאחרונים שאומר שהוא אוסר מדרבנן.

נמצא אפוא שהרא"ש מציע שני פירושים לסוגיית הגמרא:

הסבר ראשון: הברייתא חולקת על המשנה. במשנה כתוב שהממרט או התולש את שערו לוקה, ואילו לדעת רבי יאשיה העושה כן אינו עובר על לאו אלא מבטל עשה, ולרבי יונתן אין כאן אפילו ביטול עשה.

הסבר שני: הברייתא איננה חולקת על המשנה. גם רבי יונתן וגם רבי יאשיה מודים לדין המשנה, שלוקים על כל פעולה שתוצאתה איבוד שיער (תלישה, מריטה וכו'), שהיא כעין תער. ומה שהם נחלקו הוא בנזיר שהסתפר ושייר קצת מן השיער, והשיער שנותר ארוך משיער שגילחוהו בתער, אך הוא קצר מכדי לכוף ראשו לעיקרו. במקרה זה, רבי יאשיה אוסר משום ביטול מצוות עשה של 'גדל פרע שער ראשו', ואילו רבי יונתן מתיר.

נמצא אפוא, לפי דברי הרא"ש, שאם שייר שיער יותר מכדי לכוף ראשו לעיקרו – בזה אין איסור כלל, והנזיר איננו מבטל שום מצוות עשה, לא לדעת רבי יונתן, ואפילו לא לדעת רבי יאשיה, וזאת בניגוד לדברי תוס', כאמור לעיל.

אולם שיטת תוס' מעלה שתי קושיות:

א. בפשט הגמרא מדובר דווקא על פעולת גילוח, ולא על פעולה שהיא 'שלא כעין תער', כהגדרת תוס', כמו שהגמרא אומרת: "נזיר שגילח בין בזוג בין בתער, או שסיפסף כל שהוא – חייב. תנו רבנן: תער – אין לי אלא תער, תלש, מירט, סיפסף כל שהוא, מניין? תלמוד לומר: קדוש יהיה גדל פרע שער ראשו, דברי רבי יאשיה; רבי יונתן אומר: תער – אין לי אלא תער, מירט, תלש, סיפסף כל שהוא – פטור. והכתיב קדוש יהיה! למימרא דאם גילח ליה בתער קאים עליה בעשה ולא תעשה".

ב. דברי תוס' סותרים את מסקנת הגמרא בהמשך הסוגיה, ששם אומרת הגמרא שטווח הפעולה שאנו עוסקים בו ושמהווה בעיה הוא גילוח 'כעין תער', דהיינו צמוד לראש, וזה לשון הגמרא שם (נזיר מ,א):

"אמר רב חסדא: ללקות – באחת, לעכב – בשתיים, לסתור – אינו סותר אלא ברוב ראשו ובתער. בתער אין, במידי אחרינא לא? והקתני: מנין לרבות את כל המעבירין! אלא אימא: כעין תער".

ואמנם, ניתן היה לטעון שה'כעין תער' מוסב רק על דין הסתירה, ולא על דין המלקות, ולוקים, לדעת רב חסדא, גם בשלא כעין תער. אולם המקור שממנו

הגמרא לומדת את האפשרות לרבות בדין הסתירה עוד פעולות שהן כעין תער הוא דווקא מהברייתא הלומדת ריבוי זה בדין מלקות מהפסוק 'לא יעבור על ראשו' – לרבות את כל המעבירין.

נמצא אפוא להבנת הגמרא שכיון שבדין מלקות מלקים על כל דבר שהוא כעין תער, כך הוא הדין גם ביחס לסתירת הנזירות, שגם היא בכל מצב של כעין תער.

נמצא, אפוא, שפירוש הרא"ש תואם הן לפשט הברייתא שבה נחלקו רבי יאשיה ורבי יונתן, ולפיו הברייתא לא תחלוק על המשנה, והן לדברי רב חסדא, המובאים בהמשך כמסקנת הגמרא (וכך מתייחסים אליהם הראשונים והאחרונים), שהאיסור הוא רק בגילוח כעין תער, וממילא מי שמשאיר שערות ארוכות יותר מכדי לכוף ראשו לעיקרו הרי זה שלא כעין תער – והדבר מותר לכתחילה, ואף ביטול מצות עשה של גידול פרע אין בזה. לעומת זאת פירוש תוס' שלפיו אסור לנזיר לגלח גם אם הוא משאיר יותר מכדי לכוף ראשו לעיקרו, משום ביטול מצוות עשה – נוגד לכאורה את פשט הברייתא, על פי מסקנת הגמרא בדעת רב חסדא, ולא ברור מנין לתוספות לאסור זאת.

אמנם, גם המאירי (לנזיר שם), והריב"ש (בתשובה רצ"ד) כתבו באופן פשוט, וללא נימוק לדברים, כדברי התוס', אך כפי שנראה להלן, הרמב"ם סובר כרא"ש, וכן סובר, להבנתי, גם המפרש לנזיר, וכן היא דעתם של רבים מהאחרונים, וכדלהלן.

ב. ביאור המפרש לנזיר בדין נזיר שחתך מקצת משערו

כאמור לעיל, במשנה בנזיר (לט, א) נאמר: "נזיר שגילח... או שסיפסף כל שהוא – חייב". מה פירוש המושג 'סיפסף'?

בספר 'הערוך השלם' בערך 'ספסף', הביא שני פירושים למילה זו:

א. דעת הערוך עצמו – תלש מקצת השערה.

ב. סיפסף מלשון סוף – השיר את השערה עד סופה, כלומר את כולה.

לשני פירושים אלו יש מקור בחז"ל (כמובא בערוך השלם עצמו) כשהספסוף עצמו נעשה באמצעות אש:

לפירוש א – בתוספתא עוקצין ב, טז: "צמר שבראשי כבשים ושבזקן תישים, אע"פ שסיפספן באור – חיבור עד שיתחיל לתלש", והחס"ד שם מפרש שהסיפסוף כאן הוא כשאינו תולש את השערה מעיקרה, אלא מקצתה.

לפירוש ב – בתוספתא בביצה ג, יט: "מולגין את הראש ואת הכרעים, ואין טופלין אותן לא בחרסית ולא באדמה, אבל מספספין אותן באור, ואין מספרין את הראש ואת הכרעים", וברור שבספסוף זה מורידים את כל השערות מהראש והכרעיים.

לעומת זאת במשנתנו, בעניין הנזיר שספסף שערו, אין שום פרשן המפרש שהנזיר עשה זאת באמצעות חריכה באש. רוב ככל הראשונים (רמב"ם בפיה"מ; מאירי שם; תוס' נזיר; רא"ש; רע"ב שם; תוס' יו"ט שם; תפא"י שם) פירשו, שהסיפסוף במשנתנו הוא שפשוף השערות עד שאחת מהן נתלשת (ועל כן הוא חייב ולוקה). וזה לשון הרמב"ם שם: "ואמרו או שספסף כל שהוא חייב, רוצה לומר התלישה ביד. ופירוש חופף, השפשוף ביד. ומפספס, הוא השפשוף בצפרנים או בכלי".

רק המפרש לנזיר בפירושו למשנה (לט, א), מפרש: 'או שסיפסף כל שהוא – שתלש קצת בראש השיער', וברור שתלישה זו ביד אינה פעולת חריכה באש, שעליה לא ניתן לומר 'תלש', ומאידך הוא לוקה גם על חיתוך של מקצת מאורך השערה.

אלא שבהמשך הסוגיה, בביאור דברי רב חסדא, כותב המפרש: 'אלא כעין תער – כל המעבירין (מעבירין) סמוך לעיקרן', וכפי שנתבאר לעיל, מקור זה עוסק בשיעור הגורם לחיוב המלקות וממנו למדים לחיוב הסתירה. נראה מכך שהמפרש חזר בו מפירושו למשנה, ששם חייב אפילו בתלישת מקצת השערה. וכן כתב בדף לט, ב, בפירוש המילה סיפסף שבברייתא דרבי יאשיה: "סיפסף – סוף", כשכוונתו לעקירת כל השערה, עד סופה, ולא רק מקצתה, וכן פירש את דברי המפרש הללו בספר נתיבות הקודש (לרב אברהם משה סלמן זצ"ל).¹⁵⁰

150. אמנם בנוסח הריב"ן (נוסח נוסף למפרש לנזיר) כתב ש'סוף' פירושו: "שחתך ראש השער כל שהוא, ומשמע ספסף כמו סוף", אך לא מובן כיצד המושג 'סוף', שמשמעו סוף השערה יכול להביא להבנה שחותך מקצת מהשיערה ולא את כולה, דהיינו עד סופה.

ויש להבין, מדוע חזר בו המפרש ממה שכתב בפירושו למשנה?

ונראה לענ"ד לומר, שרק במשנה אפשר לפרש שסיפסף היינו חתך מקצת השערה, כי במשנה עדיין איננו יודעים שהריבוי הוא דווקא ב'כעין תער'. אולם מכיון שהגמרא מעמידה את דברי רב חסדא גם בסתירה וגם בדין חיוב מלקות, שהדברים שאנו מרבים אותם הם רק 'כעין תער', מעתה אי אפשר לפרש שמספסף הוא חותך מקצת השערה, וזה חייב להיות חיתוך כתער, סמוך לעיקרון.

לאור דברים אלו נראה לענ"ד לומר, שהמפרש סובר כרא"ש, שביטול העשה שעליו דיבר רבי יאשיה מתקיים רק כשעובר על הלאו, דהיינו כשחותך את השערה סמוך לעיקרה, עד סופה. אך אם השאיר ממנה, לא ביטל גם את העשה, וכפי שנברר להלן בדעת רבי יאשיה.¹⁵¹

סיכום הדעות עד כה בדין חיתוך מקצת שערה:

א. ערוך – עובר על לאו ולוקה.

- כל הראשונים ופרשני המשנה חלקו עליו בביאור המשנה.

ב. תוס' – מבטל מצות עשה של גידול פרע.

ג. רא"ש והמפרש לנזיר – הדבר מותר לכתחילה, אם חתך קצת שיער והשאיר יותר מכדי לכוף ראשו לעיקרו.

ג. שיטת הרמב"ם

פסק הרמב"ם להלכה (נזירות ה,יא):

"נזיר שגלח שערה אחת – לוקה, בין בתער בין בזוג, והוא שקצצה מעיקרה, כעין תער, וכן אם תלשה בידו – לוקה, אחד המגלח ואחד המתגלח, שנאמר:

151. ואכן בספר תורת רפאל סימן לה כותב שרש"י סובר כרמב"ם הסובר שביותר מכדי לכוף ראשו לעיקרו אין ביטול עשה (וכפי שנברר להלן בדעתו), וכדעת הרא"ש.

תער לא יעבור על ראשו, ואם הניח ממנו כדי לכופ ראשה לעיקרה – אינו לוקה, שאין זה כעין תער“.

נמצא, שלדעת הרמב“ם, אין הנזיר עובר על איסור תורה שדינו מלקות אלא אם קצץ שערה בפחות מכדי לכופ ראשו לעיקרו, ואין זה משנה אם עשה זאת במספריים, בתער או שתלש את השערה בידו. אולם אם קצץ שערה והשאיר ממנה כדי לכופ ראשה לעיקרה – אינו לוקה, כלומר אין בזה איסור תורה, והדבר מותר.

יש להדגיש שפשט דברי הרמב“ם הוא, שאם הנזיר תלש או קצץ שערה והשאיר ממנה כדי לכופ ראשה לעיקרה, אין בזה גם ביטול מצוות עשה של 'גדל פרע' או אפילו איסור דרבנן, כיון שהרמב“ם לא כתב שיש בזה איסור כלשהו, וגם בגמרא לא נאמר שיש בזה איסור. ואכן, הרמב“ם מזכיר רק בהלכה הבאה את האיסור של ביטול העשה של 'גדל פרע', ושם מדובר על מי שממרט את כל שיער ראשו מעיקרו. וזה לשונו שם (נזירות ה, יב):

”העביר על ראשו סם שמשיר את השער והשיר את השער – אינו לוקה, אלא ביטל מצוות עשה, שנאמר: גדל פרע שער ראשו“.

נמצא, לשיטתו, שביטול העשה הוא רק אם מירט את כל שיער ראשו, שזה כעין תער, שעשה עקירה מהשורש, מה שאין כן בהשאיר שערות ארוכות מכדי לכופ ראשו לעיקרו שאין בזה ביטול מצוות עשה.

והנה, הכס“מ (שם) כותב, שהרמב“ם פסק כרבי יאשיה, ודבר זה תמוה לכאורה, שהרי הרמב“ם בהלכה יא לא הזכיר שעובר על ביטול מצוות עשה של 'גדל פרע', כפי שאומר רבי יאשיה. ונראה לענ“ד לומר, שהרמב“ם סובר (למרות שלא כתב זאת), שכשעובר על לאו של 'תער לא יעבור על ראשו', עובר גם על 'גדל פרע', כדברי רבי יאשיה, ולהבנת הרמב“ם זו דעתו של רבי יאשיה.

נמצא, אפוא, שאיסור ביטול העשה הוא רק כשעוקר שערה בפחות מכדי לכופ ראשה לעיקרה, שאז עובר גם על הלאו. לאור זאת מובן כיצד בהלכה יב מובא מקרה של ממרט שיערו, שאין בו לאו אך עדיין יש בו ביטול עשה, שכן הוא ממרט בפחות מכדי לכופ ראשו לעיקרו.

ונראה לענ“ד שהרמב“ם הבין כך את שיטת רבי יאשיה על פי הספרי, (נשא פיסקא כה) שנאמר בו:

”תער לא יעבור על ראשו, אין לי אלא תער, תלש סיפסף וסיפר מנין שהוא לוקה את הארבעים? תלמוד לומר: ‘קדוש יהיה’ – מכל מקום, דברי רבי יאשיה. רבי יונתן אומר: בתער הכתוב מדבר, הא אם תלש וסיפסף וסיפר אינו לוקה את הארבעים.”

יוצא אפוא, שכשיש לאו וחיוב מלקות – יש ביטול עשה, וכשאינו לאו ומלקות – אין ביטול עשה.

אמנם, יש מהאחרונים (קרית ספר, רע”א, חזו”א, מעשה רוקח) שסוברים שלשיטת הרמב”ם יש ביטול מצוות עשה גם אם משאיר שיער יותר מכדי לכוף ראשו לעיקרו, או שיש בזה אפילו איסור תורה, אלא שאין לוקים עליו (שו”ת צמח צדק יו”ד סי’ צג), או שיש בזה איסור דרבנן (הנצי”ב בהעמק שאלה, שאילתא צו; תורת רפאל ח”ג סימן לה¹⁵²). אלא שרוב האחרונים אינם סוברים כך, ולדעתם אין לשיטת הרמב”ם שום איסור כשמסתפר קצר באופן שמשאיר שיער ארוך יותר מכדי לכוף ראשו לעיקרו, ואין בזה לא איסור דרבנן ולא ביטול מצוות עשה. נביא כאן את דברי חלק מהאחרונים הללו במלואם:

א. לחם משנה (שם): ”נזיר שגלח שיערה אחת לוקה והוא שקצצה מעיקרה. רבנו ז”ל פסק כרבי יאשיה, כדכתב הרב בעל כסף משנה ז”ל, ומכל מקום התוס’ ז”ל כתבו דלרבי יאשיה אף על פי שלא קצצה מעיקרה עובר בעשה, דגדל פרע שער ראשו, אבל קצצה מעיקרה עובר בלאו דלא יעבור לרבות כל המעבירין, ומשום הכי מייתי רבי יאשיה עשה דגדל פרע, לומר דאף על גב דלא קצצה מעיקרה עובר בהאי עשה. אבל לא משמע כן לכאורה מדברי רבנו ז”ל, מדלא כתב גבי לא קצצה מעיקרה שעובר בעשה דגדל פרע, כמ”ש גבי העביר על ראשו סם בסמוך לו.”

כלומר, מזה שהרמב”ם לא כתב שעובר בעשה אם חתך שיערה שלא מעיקרה, יש ללמוד שלדעתו העושה כן אינו עובר בעשה, וממילא הדבר מותר.

ב. מנחת חינוך מצוה שעג: ”שלא יגלח הנזיר שיערו כל ימי נזרו שנאמר תער לא יעבור וכו’... נזיר שגלח שיערה אחת מראשו בין בתער בין בזוג בין תלשה

152. לרה”ג רפאל שפירא אב”ד ור”מ בוולאזין).

בידו ולא הניח בשער כדי לכוף ראשו לעיקרו זה הוה כעין תער ולוקה, משום לאו דתער לא יעבור וכו', וגם עובר בעשה דקדוש יהיה גדל פרע וכו', ואם הניח כדי לכוף ראשו לעיקרו – אינו לוקה, שאין זה כעין תער, כן מבואר ברמב"ם. ונראה גם כן אם הניח כדי לכוף וכו' אף בעשה דקדוש אינו עובר, וכן כתב הלח"מ בדעת הרמב"ם. ולכאורה קשה, מנא ליה להר"ם דפחות מלכוף ראשו לעיקרו הוה כעין תער? דמסברא נראה דתער וכעין [תער] היינו שקוצץ מעיקרו, והניח קצת לא הוה כעין תער, כמו שכתבו התוס' בסוגיא זו, ויבואר לפנינו בס"ד. וצריך לומר דהרמב"ם מדמיה ליה כמו לענין סתירה, דמבואר במשנה דהשיעור כדי לכוף ראשו לעיקרו אינו סותר, ומבואר בברייתא ע"ש, והניח פחות מזה – סותר, אם כן בזה השיעור נקרא עדיין שער, הוא הדין לענין חיוב גילוח, ובפחות מזה דלא נקראו שער לענין סתירה ולענין תגלחת טהרה, לא הוה גם כן שער כאן, והוה ליה מגלח וחייב משום גילוח, דדמי להדדי".

המנחת חינוך מתקשה: מניין לרמב"ם שפחות מכדי לכוף ראשו לעיקרו הוא כמו גילוח בתער, ואם השאיר שיעור יותר משיעור זה לא עבר בלאו ולא ביטל עשה? והוא מתרץ שהרמב"ם למד זאת מדין סתירה, שכיון שאין הנזירות נסתרת אלא אם קצץ שיעור בפחות מכדי לכוף ראשו לעיקרו, ואם השאיר יותר מזה – אינו סותר, הוא הדין גם לענין האיסור וביטול העשה, שמותר לנזיר לספר את שערו אם הוא משאיר יותר משיעור 'כדי לכוף', ואין בזה איסור או ביטול עשה דגדל פרע.

וכן כתב בהמשך דבריו בדין ילד שאביו מזירו וקרוביו ממחים בדבר. וזה לשונו:

"נראה לי פשוט הא דמבואר בש"ס וברמב"ם פ"ב כאן דקטן שהדירו אביו בנזיר אם גלח או גלחוהו קרוביו שהרי נעשה מעשה שגלה דעתו שאינו רוצה בנזירות או קרוביו אינם רוצים אינו נזיר וכו', היינו דוקא אם גלחוהו בדרך שאסור לנזיר שייך גילוי דעת, אבל אם גלחוהו בדרך שאינו אסור בנזיר אין זה גילוי דעת. אם כן אם שיירו כדי לכוף ראשו לעיקרו, לדעת הרמב"ם דאין איסור כלל – אין זה גילוי דעת. אך לדעת התוס' דעוברים בעשה הוה גילוי דעת".

כלומר, לשיטת הרמב"ם, שמותר להסתפר קצר כל עוד השיער אינו פחות מכדי לכוף ראשו לעיקרו, אין בתספורת שכזו שום גילוי דעת שהבן או קרוביו אינם מעוניינים בנזירות, ורק תגלחת גמורה נחשבת כגילוי דעת. אבל לפי תוס', שלשיטתם תספורת כזו אסורה, גם תספורת כזו תיחשב כגילוי דעת.

והנה לענ"ד יש בהלכה זו סעד ותימוכין לשיטת הרמב"ם אל מול שיטת תוס', שכן מפשט דברי המשנה והגמרא בעניין קטן שהזירו אביו, משמע שאין מחאה מועילה אלא אם לא שיירו כדי לכוף ראשו לעיקרו, שהרי המשנה והגמרא נוקטות בלשון גילוח. וזה לשון המשנה (נזיר כח,ב):

"האיש מדיר את בנו בנזיר, ואין האשה מדרת את בנה בנזיר. כיצד? גילח או שגילחוהו קרוביו, מיחה או שמיחו קרוביו..."

נמצא שדווקא גילוח הוא מעשה האסור לנזיר וממילא נחשב מחאה. מנין אם כן לתוס' לאסור גם תספורת שהיא יותר מכדי לכוף ראשו לעיקרו, ולהחשיב אותה כמחאה, אחר שהמשנה לא דיברה אלא על גילוח?

ג. חידושי רבנו מאיר שמחה הכהן מדווינסק נזיר לט,ב (ד"ה ת"ר אין לי אלא תער):

"...אבל שיטת הרמב"ם פ"ה הי"א דאף בהניח עיקרו כל זמן שלא הניח כדי לכוף ראשו לעיקרו לוקה, לא מסתברא דיעבור בעשה אף בהניח כדי לכוף ראשו לעיקרו..."

ועיין בדבריו שם, שהמשיך והקשה על שיטת תוס'.

ד. קרן אורה נזיר לט,ב:

"ופי' התוס' ז"ל דרבי יאשיה ורבי יונתן בתרתי פליגי. רבי יאשיה סבירא ליה דעשה איכא אפילו אם לא תלש מעיקרו, עשה דקדוש יהיה, אבל אי תלש מעיקרו לוקה כאידך תנא דמרבי כל המעבירים. ורבי יונתן סבירא ליה דפטור לגמרי, אפילו אי תלש מעיקרו... אבל מדברי הרמב"ם ז"ל בפ"ה שם לא משמע כן, וכמו שכתב הלחם משנה ז"ל גם כן שם, דלא כתב לאיסור עשה היכא דלא תלש מעיקרו.

ה. ליקוטי הלכות למרן החפץ חיים זצ"ל, נזיר לט,ב:

"ולענין ללקות דסגי באחת, שיהיה מגולח בתער או כעין תער, יש דיעות ברבוותא: יש דסברי דאם לא שייר כדי לכוף ראשו לעיקרו מקרי כעין תער וחייב

(רמב"ם). ויש דסברי דכעין תער מקרי דווקא כשעוקר השער ומשחיתו מעיקרו, אבל כשנשתייר ממנו מאומה אינו עובר בלאו, ומכל מקום בעשה 'דקדוש יהיה גדל פרע' עובר לדעתם, אפילו אם שייר בו כדי לכוף ראשו לעיקרו (תוס')."

הליקוטי הלכות כותב בשיטת תוס' שעובר בעשה גם אם שייר בו כדי לכוף ראשו לעיקרו, וזאת לאחר שהביא את הרמב"ם שסובר שעובר בלאו ולוקה רק על פחות מכדי לכוף ראשו לעיקרו, ומשמע מכך שלפי שיטת הרמב"ם, שהביא בתחילה, אין זה כך, ואם שייר כדי לכוף ראש לעיקרו – אינו עובר בעשה.

ו. שיעורי ר' משולם דוד הלוי סלובייצ'יק, נזיר ד,ב:

"ועיין ברמב"ם פ"ה מנזירות הלי"א דמבואר דהיכא דתלש מעיקרו אפילו שערה אחת בין בתער בין בידו – עובר בלא תעשה, וסיים דבריו: ואם הניח ממנו כדי לכוף ראשה לעיקרה אינו לוקה, שאין זה כעין תער, ונמצא לפי זה דאף במקום שלא קצץ לגמרי רק השאיר פחות מכדי לכוף ראשה לעיקרה, עובר בלא תעשה, ורק אם השאיר כדי לכוף ראשה לעיקרה לא עובר בלאו... ולענין העשה לא מבואר בדברי הרמב"ם, ומשמע ששואה ללא תעשה, והיכא שהשאיר כדי לכוף ראשו לעיקרו לא עובר אף בעשה, וכן כתב הלח"מ שם, ונמצא דאם חתך מעט משערו והשאיר כדי לכוף ראשו לעיקרו, לתוס' עובר בעשה לר' יאשיה ולרמב"ם והרא"ש אינו עובר בעשה. והשתא נחזה לענין ההיתר דנזיר עולם מיקל בתער, וכתבו התוס' דדוקא מיקל ואינו מגלח לגמרי, דבשלמא לשיטת התוס' דבכל נזיר אסור לו לחתוך אפי' מעט משערו ואם חתך מעט עובר בעשה א"כ נתחדש הכא דנזיר עולם שרי ליה להעביר ולהקל שערו ואין עובר בעשה, אבל לשיטת הרמב"ם והרא"ש צ"ע דהא להקל מקצת באופן שנשאר כדי לכוף ראשו לעיקרו שרי בכל נזיר וליכא לאו וליכא עשה, ואם כן מה הותר לנזיר עולם, דלגלח לגמרי אסור לו, כמו שכתב תוס', ואם משאיר כדי לכוף ראשו לעיקרו שרי בכל נזיר."

סיכום דבריו: לרא"ש ולרמב"ם, אם השאיר שיער כדי שיכול לכוף ראשו לעיקרו אינו עובר בעשה, והדבר מותר לכתחילה.

ז. מהר"ם שיק (ז' כללים על לאוין שאין לוקים עליהם, מצוה שעד)

אמנם בתחילה הוא כותב שיש ביטול עשה גם כשהשאיר יותר מכדי לכוף ראשו לעיקרו, אך בסוף דבריו הוא מסכם וכותב:

"ועיין בתוס' יו"ט ריש מסכת שבת (א,א) שהביא מכמה מקומות ברמב"ם דלוקה קאי על מכת מרדות, וא"כ אפשר דכוונת הרמב"ם היכא דנשאר בכדי לכוף אפילו מכות מרדות לא מחייב. ועדיין צריך טעם, למה אם הניח כדי לכוף אינו עובר בעשה דגדל פרע? וצריך לומר דווקא אם נשאר פחות לא מקרי שיער, ועיין נודע ביהודה, אבל נשאר שיער – יכול להשלים ולתקן".

כדברים אלו בהבנת הרמב"ם כתבו גם: עשירית האיפה (על תורת כהנים, תזריע פרק ט אות ז), תורת רפאל ח"ג סימן לה, שו"ת בני ציון סימן צ, ¹⁵³ בעמק סוכות סימן כח אות א, וקונטרס נזר אהרון סימן ה.

נמצא אפוא, 12 אחרונים, שהבינו בדעת הרמב"ם שאם השאיר כדי לכוף ראשו לעיקרו אפילו ביטול עשה אין בו, כשיש מהם שהסבירו שהרמב"ם למד את גדר מצות העשה של גדל פרע מדין הסתירה, שקיים רק בפחות מכדי לכוף ראשו לעיקרו.

כאמור לעיל, לדעת אחרונים אלו, בהשאיר כדי לכוף ראשו לעיקרו אין ביטול עשה ואין גם איסור דרבנן (למעט התורת רפאל שאומר שיש איסור דרבנן), ואכן לא מובן כיצד הנצי"ב כאמור לעיל, האומר שיש איסור דרבנן תולה זאת בדעת הלח"מ – כשזה האחרון לא כתב כדבר הזה.

הסמ"ג (לאוין רנ), והחינוך (מצוה שעג) כותבים גם הם כדברי הרמב"ם, והם אינם מזכירים ביטול מצוות עשה במי שהשאיר שערות ביותר מכדי לכוף ראשו לעיקרו, או איסור דרבנן. וממילא משמע שגם הם, כמו הרמב"ם, מתירים תספורת לנזיר, כל עוד השאיר שערות שיש בהם כדי לכוף ראשו לעיקרו.

כאמור לעיל, כך עולה גם מדברי הספרי, וכן נראה מפשט הגמרא שסיכום הסוגיה להלכה הוא כדעת רב חסדא, שכל האיסור וממילא גם ביטול העשה הוא רק בגילוח כעין תער, וכן מדין סתירה, כאמור לעיל.

153. לרה"ג בן ציון מייטבסקי, נדפס לראשונה בתרס"ח בוילנא.

ד. 'גדל פרע' – מושג ופשוו

הרמב"ם בפירושו למשנה (נזיר ו,ג), כותב דברים הנראים כסותרים את האמור לעיל בשיטתו, וזה לשונו:

"אמר ה' בנזיר גדל פרע, וכיון שנתברר אצלנו שסתם נזירות שלשים יום הרי השער שהוא בן שלשים יום נקרא פרע, ולפיכך אם גלח את ראשו שוהה שלשים יום עד שיהא לו פרע, ואחר כך מתחיל לספור ומשלים הנזירות, וכך אמרו בעיני גידול שיער וליכא. ואמר יתעלה גדל פרע שער ראשו, ולפיכך אסור להסירו באיזה אופן מדרכי הסרת השער. ואם הסיר שערו חייב מלקות משיסיר שעה אחת. אבל לענין הסתירה כלומר שיסתור מן המנין שלשים יום כמו שאמר אינו סותר אלא עד שיגלח רוב שער ראשו בתער או במה שדומה לתספורת, כלומר שיגזוז השער במספרים סמוך לגוף".

וכן כתב בהלכות ביאת המקדש א,יא:

"כמה הוא גידול פרע [בכהן], שלשים יום כנזיר שנאמר בו גדל פרע שער ראשו ואין נזירות פחותה משלשים יום, לפיכך כהן הדיוט העובד מגלח משלשים יום לשלשים יום".

והנה, מצד אחד הרמב"ם כותב ש'גדל פרע' מתקיים אך ורק בשיער שגדל במשך שלושים יום, ומצד שני ראינו לעיל שאם אורכו הוא שיש בו 'כדי לכוף ראשו לעיקרו' – לא ביטל העשה, והרי הגמרא אומרת ששיעור שיער זה גדל במשך שבוע (נזיר לט,ב)? ונראה מכך לכאורה שהוא סותר את עצמו?

אלא, שיוצא לפי דברי הרמב"ם שיש שני גדרים שונים ביחס לשיער הנזיר:

א. **שאלת האסור והמותר:** בזה הגדר הקובע הוא כדי לכוף ראשו לעיקרו, שאם השאיר בפחות מכך – עבר על לאו וביטל עשה, ואם השאיר יותר מכך – הדבר מותר, והוא לא עבר על שום איסור.

ב. **קדושת השיער והגדרתו כגדל פרע:** בזה הגדר הוא שלושים יום, ולכן נזיר שאין לו שיער בגודל שכזה – אינו יכול לשרוף את שערו תחת הדוד, ועליו לחכות שלושים יום עד שיצמח לו שיער קדוש בגדר של 'גדל פרע'. כך מבואר בגמרא (נזיר ו,ב) בדעת רבי יאשיה, וזה לשון הגמרא:

”לימא כתנאי: עד מלאת הימים – שומעני מיעוט ימים שנים, תלמוד לומר: קדוש יהיה גדל פרע, אין גידול שער פחות משלשים, דברי רבי יאשיה; רבי יונתן אומר: אינו צריך, הרי הוא אומר עד מלאת הימים...“.

ואכן, כדברים הללו כתב בספר הר המלך (ח”ג על הל’ נזירות).

נמצא אם כן שלפי שיטת הרמב”ם נזיר שהסתפר קצר והשאיר שיער באורך של לכוף ראשו לעיקרו (כחצי ס”מ) לא עבר על שום איסור, אך לכתחילה יש להשאיר שיער הצומח במשך שלושים יום – כשתי סנטימטר, ואז אין פגיעה בקדושת השיער.

ה. שיטת הירושלמי

נאמר בירושלמי נזיר פ”ו הלכה ג:

”רבי אילא אמר קומי [לפני] רבי יוסי: למלכות [למלקות] אחת, לעיכוב שתיים, לסתירה שלש. מתניתא פליגא על רבי יוסי ”והוא שסיפסף כל שהוא חייב“. אמר רבי אבא בר ממל פתר ליה רבי יסא כל שהוא מזה וכל שהוא מזה“.

כלומר, רבי אילא סובר שלסתירה צריך לעקור שלוש שערות, ואילו רבי יוסי סובר שתי שערות, וזה בניגוד למשנה שסותר בכל שהוא, דהיינו אפילו שיערה אחת?! ומתוך רבי אבא שרבי יוסי סובר ש’כל שהוא’ פירושו: מקצת מזה – משערה אחת, ומקצת מזה – משערה שניה, והרי שסותר כי קיצץ שתי שערות.

והרי להלכה איננו פוסקים כרבי יוסי אלא כרב חסדא שסותר רק אם חתך רוב שערות ראשו מעיקרן (נזירות ו,א), והגמרא פה בירושלמי אומרת מפורשות שאליבא כמ”ד שחולק על רבי יוסי ה’כל שהוא’ שבמשנה עוסק בשערה אחת ולא בחיתוך מקצתה (שלב הקושיה בגמרא). הרי לנו שאליבא דבבלי וההלכה אין איסור בחיתוך מקצת שיערה, וההלכה אינה כרבי יוסי.

ו. דין הקלת שיער פעם בשנה בנזיר עולם

נאמר במשנה בנזיר (א,ב):

”מה בין נזיר עולם לנזיר שמשון? נזיר עולם הכביד שערו מיקל בתער ומביא שלש בהמות ואם נטמא מביא קרבן טומאה, נזיר שמשון הכביד שערו אינו מיקל ואם נטמא אינו מביא קרבן טומאה“.

הגמרא בנזיר (ד,ב-ה,א) דנה מתי נזיר עולם יכול להקל את שערו, ושלוש דעות נאמרו בדבר: לדעת רבי – פעם בשנה, לדעת רבי נהוראי – פעם בחודש, ולדעת רבי יוסי – פעם בשבוע. להלכה נפסק כדעת רבי, שנזיר עולם מיקל את שערו פעם בשנה, וכדלהלן. אלא שהגמרא שם אינה מבארת מה בדיוק מותר לנזיר עולם לעשות בהקלת שיער זו, ונחלקו הראשונים בדבר:

תוס’ (נזיר ד,א) סוברים שמותר לנזיר עולם לחתוך פעם בשנה קצת משערו הארוך, אך אסור לו לגלחו לגמרי, וראיה לכך מאבשלום, שהיה מגלח שערו פעם בשנה, אך לבסוף נתלה בשערו, הרי שהשאיר שיער בראשו, ולא גילחו לגמרי, שאם היה מגלחו לגמרי – לא היה יכול להיתלות בשערו.

לעומת זאת הרמב”ם (נזירות ג,יב) כותב:

”ומה בין נזיר עולם לנזיר לזמן קצוב? שהנזיר לזמן אסור לגלח עד סוף ימי נזרו, שנאמר ‘כל ימי נדר נזרו תער לא יעבור על ראשו עד מלאת הימים’, ונזיר עולם אם הכביד שערו מקל בתער משנים עשר חדש עד שנים עשר חדש, ומביא קרבנו שלש בהמות כשיגלח, שנאמר ‘ויהי מקץ ימים לימים אשר יגלח כי כבד עליו וגלחו’, ואבשלום נזיר עולם היה, ודבר זה הלכה היא מפי הקבלה“.

נמצא אפוא לדעתו, שאבשלום התגלח פעם בשנה תגלחת גמורה, וכפשוט הפסוק: “ויהי מקץ ימים לימים אשר יגלח כי כבד עליו וגלחו”, ולא עשה רק חיתוך של מקצת השערות, וכן פירשו האחרונים (חזו”א על נזיר סימן קלז, ועוד) בביאור דעתו.

והנה מתברר שמחלוקת תוס’ והרמב”ם בנושא זה מתאימה ומקבילה למחלוקתם בגדר דין גילוח, תספורת ומצוות העשה של גידול השיער. תוס’ שאוסרים לנזיר להסתפר כל השנה, ואפילו לחתוך במעט את שערותיו – מתירים זאת לנזיר עולם, פעם בשנה, ואילו הרמב”ם שמתיר תספורת שכזו אך אוסר גילוח – מתיר לנזיר עולם גילוח פעם בשנה. דהיינו, כל ראשון, לשיטתו, עולה בדרגה אחת בנזיר עולם, ומתיר לו פעם בשנה לגלח יותר ממה שמותר לו במשך כל השנה.

אלא ששיטת תוס', שלנזיר עולם מותר פעם בשנה רק להקל במעט את שערו, קשה מסוגיה אחרת במסכת נדרים, עד שאפילו ר"י, מבעלי התוס' עצמם, סובר שם בסוגיה שנזיר עולם מתגלח פעם בשנה, ולא רק מיקל בשערו. וזה לשון הגמרא שם (נדרים יט,ב):

"אמר רבא: גבי כרי קסבר כל שספקו חמור מודאי לא מעייל נפשיה לספיקא, דאילו גבי נזיר ודאי מגלח ומביא קרבן ונאכל, על ספקו לא מצי מגלח. אמר ליה רב הונא בר יהודה לרבא: אמר הריני נזיר עולם, מאי? אמר ליה: נזיר עולם נמי ספיקו חמור מודאי, דאילו ודאי – הכביד שערו מיקל בתער ומביא שלש בהמות, ואילו ספקו לא".

והנה לפי הגמרא, דין זה של נזיר רגיל נוהג גם בנזיר עולם, וכשנזירותו מספק – הוא לא רוצה להיות נזיר, כי לא יוכל לגלח את שערו, וכן כותב ר"י בתוס' שם (ד"ה על ספקו לא מצי), כשהכוונה לגילוח ממש שלא יכול לעשותו כשהוא ספק נזיר כי בכך עובר על איסור דאורייתא של הקפת הראש, דבר שהתירו רק לנזיר ודאי ולא ספק נזיר.

נמצא אפוא, שההיתר לנזיר עולם הוא היתר להתגלח פעם בשנה, ושלא כדברי תוס' בסוגיה בנזיר. יוצא אם כן שהיתר הגילוח פעם בשנה לנזיר עולם הוא ראייה גדולה לשיטת הרמב"ם לא רק בדין נזיר עולם, אלא גם בדרגה הנמוכה ממנו, במשך כל השנה כולה, שמותר לו להסתפר, וכפי שביררנו לעיל.

בשולי הדברים יש להוסיף שאמנם לשון המשנה המחלקת בין נזיר עולם לנזיר שמשון היא 'מיקל בתער', ואפשר לפרש זאת רק כהקלה בכובד השיער על ידי תספורת קצרה, ולא כגילוח. אך כבר כתב הרב יוסף קפאח בהערותיו לפירוש המשנה של הרמב"ם, ובפירושו להלכה המקבילה ביד החזקה, שלשון מיקל פירושה: מיקל מהכובד של השיער ע"י הגילוח, שכן כתוב שמתגלח בתער, והתער משמש לגילוח השערה מעיקרה, בצמוד לראש, ואכמ"ל.

ז. שיטת הרמב"ם - בנזיר עולם אין איסור תגלחת

עד כאן דיברנו על דינו של סתם נזיר, שהתורה אמרה 'כל ימי נדר נזרו תער לא יעבור על ראשו', שאסור לו להתגלח בתער או כעין תער, כאמור לעיל. וכעת עלינו לברר מה דינו של נזיר עולם בדין זה.

והנה, הרמב"ם בפירושו למשנה מלמד דין מחודש, שכל איסור התגלחת אינו נוהג אלא בסתם נזיר, אך לא בנזיר עולם. וזה לשונו (משנה נזיר א,ב):

"ומה בין נזיר עולם לנזיר שימשון? נזיר עולם הכביד שיערו מקל בתער, כלומר שמותר לו לגלח בתער, אבל רק משנים עשר חדש לשנים עשר חדש, ולמדו לכך מאבשלום לפי שהיה נזיר עולם, וזה מפורסם וידוע אצל מעתיקי השמועה, ומצאנו הכתוב אומר בו והיה מקץ ימים לימים אשר יגלח כי כבד עליו וגלחו. ואל תחשוב שזה הפך אמרו יתעלה תער לא יעבר על ראשו, לפי שהכתוב הזה אינו בנזיר עולם אלא נאמר במי שנדר לזמן מסוים, והוא אמרו כל ימי נדר נזרו תער לא יעבר על ראשו עד מלאת הימים...".

הרמב"ם מסביר שבנזיר עולם יש דין מיוחד של הקלת ראשו בתער פעם בשנה, והוא מבאר שדין זה אינו סותר את הלאו של 'תער לא יעבור על ראשו', שכן לאו זה נאמר דווקא בנזיר סתם, שנדר נזירות הקצובה בזמן, ככתוב 'תער לא יעבור על ראשו עד מלאות הימים'. אך בנזיר עולם שנזירותו אינה קצובה בזמן – אין לאו כזה, וכל הוראת התורה ביחס לנזיר עולם היא מה שבא בהמשך הפסוק: "קדוש יהיה גדל פרע שער ראשו" – מצוות עשה של גדל פרע.

נמצא אפוא, לפי דבריו, שנזיר עולם שמתגלח יותר מפעם בשנה אמנם מבטל מצוות עשה של גידול פרע, אך הוא אינו עובר על איסור התגלחת החל על כל נזיר.

ונראה שמקורו של הרמב"ם לדין זה הוא בספרי (פרשת נשא פיסקא כז), האומר:

"כל ימי נזרו קדוש הוא לה', למה נאמר? לפי שהוא אומר עד מלאות הימים אשר יזיר לה', אין לי אלא מי שיש לו פסק לנזירותו, נזיר עולם מניין? תלמוד לומר כל ימי נזרו, להביא נזיר עולם".

הספרי בא לענות על שאלה. הרי כתוב בתורה "כל ימי נדרו תער לא יעבור על ראשו, עד מלאות הימים אשר יזיר לה' קדוש יהיה, גדל פרע שיער ראשו", אם כן מדוע התורה חוזרת ואומרת בפסוק נוסף שהנזיר קדוש, ככתוב בהמשך "כל ימי נזרו קדוש הוא לה'?" ועונה על כך הספרי, שכיון שהמילים עד מלאות הימים מדברות על נזיר שיש לו מלאות ימים, דהיינו שנזירותו קצובה בזמן, ממילא היינו יכולים לחשוב שרק סתם נזיר קדוש, אבל נזיר עולם אינו קדוש. לכן באה התורה ומוסיפה פסוק נוסף, כדי ללמדנו שגם נזיר עולם הוא קדוש.

נמצא אפוא שזהו מקור דברי הרמב"ם, שאיסור הגילוח נאמר רק בסתם נזיר שנזירותו קצובה בזמן, ולא בנזיר עולם, שאין בו לאו של גילוח בתער, אלא רק מצוות עשה של גידול פרע. ועל כל פנים, יש שיעור למצוות עשה זו, כאמור לעיל, ואם גידל שערו שלושים יום – קיים את המצווה.

ח. הלכה למעשה - סיכום

אסור לנזיר לתלוש בידו או במספריים שיערה משערות ראשו, אם הוא משאיר ממנה פחות מכדי לכופ ראשו לעיקרו, ואם עשה כן – עבר על לאו מהתורה ולוקה על כך, וכן ביטל מצוות עשה של 'גדל פרע'. אם השאיר שיערה שאורכה יותר מכדי לכופ ראשה לעיקרה, נחלקו ראשונים ואחרונים: תוס', מאירי והריב"ש אוסרים זאת, משום ביטול מצוות עשה של 'גדל פרע שער ראשו', ואילו הרא"ש, הרמב"ם,¹⁵⁴ הסמ"ג והחינוך (ולענ"ד גם המפרש לנזיר) סוברים שהדבר מותר, ואין בפעולה זו לא איסור דרבנן ולא ביטול מצוות עשה, כאמור לעיל.

אמנם יש מהאחרונים¹⁵⁵ שהבינו בדעת הרמב"ם שהוא אוסר גם תספורת קצרה, משום ביטול עשה, ויש שכתבו שיש בכך לפחות איסור דרבנן, אך לאור האמור לעיל, נראה לענ"ד שניתן לסמוך על דעת המתירים ולהקל, במיוחד לאור העובדה ששניים מבין עמודי ההוראה שמרן השולחן ערוך מכריע בדרך כלל כמותם – הרא"ש והרמב"ם – מקילים בדין זה, וסביר להניח שאם מרן היה פוסק בסוגיה זו הוא היה מכריע כמותם.

נמצא אפוא שנזיר המיקל בדין תספורת, ומשאיר שערות בגדר 'גדל פרע', דהיינו באורך של שתי ס"מ, שזה שיעור השיער הגדל במשך שלושים יום – יש לו על מי לסמוך.



154. כך הבינו בדעתו: הלח"מ, מנחת חינוך, מהר"ם שיק, קרן אורה, אור שמח, ליקוטי הלכות, הרמ"ד סלובייצ'יק, תורת רפאל, עשירית האיפה על תורת כהנים, ועוד. ראה דבריהם לעיל באריכות.

155. קרית ספר, רע"א, מעשה רוקח וחזו"א.